

ÎNSEMNAȚII ARHEOLOGICE HISTRIENE ORNAMENTE DE CĂPĂSTRU ACHEMENIDE LA ISTROS. PERȘI, SCIȚI ȘI SACI

Petre ALEXANDRESCU

În amintirea colaboratoarei și prietenei mele Suzana Dimitriu, a lui Georg Kossack, profesorul și prietenul, și a lui Homer Thompson, grație căruia am putut lucra ca *fellow* în 1981 în magnifica bibliotecă de la Institute for Advanced Study de la Princeton, unde amintirea lui Ernest Herzfeld era încă vie.

Acum mai bine de 50 de ani publicam primul meu studiu de istorie antică, intitulat *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*¹. La apusul carierei mele, revin, după sporadice incursiuni în Iranistică, la aceleași preocupări, de data aceasta cu o cercetare arheologică.

În campania de săpături de la Histria din 1956, Suzana Dimitriu a descoperit în punctul X, în groapa α din nivelul III arhaic de pe platoul așezării civile, un grup de piese de harnașament achemenide, pe care mi le-a încredințat spre publicare.

Contextul arheologic. Groapa α este una dintre cele mai bogate ale nivelului. Dimitriu a publicat în *Histria II* inventarul ceramic al acestei gropi², care se compune din fragmente din Grecia de Est, printre care piese Fikellura, ca de pildă cunoscuta *situla*, clazomeniene, corintice târzii, ceramica de uz curent și cenușie. Fragmentele attice cu figuri negre sunt cele mai numeroase și reprezintă reperele cronologice ale complexului. Sunt înregistrate fragmente de *lekythoi*, *skyphoi*, cupe ale Micilor Maeștrii (cel mai vechi este un fragment, de *lip cup* (cat. 793)³; fragmente de *band cups* (cat. 807, 808⁴, 809, 810, 813⁵, 815, 817, 818);

¹ ALEXANDRESCU 1956, p. 319-342. Două mici încercări de lingvistică românească sunt ceva mai vechi, în activitatea mea științifică: *Despre acordul predicatului cu subiectul*, *Limba română* 3 (1954), p. 222-26; și *Câteva observații cu privire la sufixele -ator și -or /-er*, *Studii și cercetări lingvistice*, 1-2 (1955), p. 79-81 precum și colaborarea la *Gramatica Limbii Române*, București, 1954 și la *Dicționarul Limbii Române Literare Contemporane*, vol. I, București, 1955.

² SUZANA DIMITRIU, în *Histria II*, București, 1966, p. 30.

³ Numerele de catalog sunt cele din *Histria II*, din studiul Suzanei Dimitriu.

⁴ *Histria IV*, București, 1978, cat. 403.

⁵ ALEXANDRESCU, 1978, cat. 403.

cupe Droop (cat. 823⁶, 825⁷). Cele mai recente sunt cupele cu decor floral (cat. 833⁸, 834⁹, 835, 856) și skyphoi din grupa CHC sau înrudit (cat. 772¹⁰, 777¹¹, 779, 780). Ele datează din jurul anului 500 a. Chr.¹².

Setul pe care îmi propun să îl prezint se compune din 13 piese de harnașament de bazalt și de os (Fig. 1 și 2):

1. *Passe-guides*¹³ în formă de colț de mistreț (în. 48 mm) (inv. V 9314 E), din bazalt negru-verzui¹⁴, în bună stare de conservare, șlefuit în exterior; interiorul neșlefuit, dar neted. Decorat pe o parte, pe toată lungimea lui până în vârf, cu 3 caneluri adânci verticale, iar pe fața laterală cu 5 caneluri în arc de cerc. Piesa este străbătută în partea inferioară de două canale în unghi drept (diam. 8 mm) care străbat piesa de la un capăt la celălalt, și cu un canal central circular adânc (diam. 6 mm) pornit de pe fața inferioară, care comunică cu celelalte două.

2. *Passe-guides* în formă de mosor circular, îngustat la mijloc (în. 21 mm) (inv. V 9314) din corn de cerb¹⁵, șlefuit în exterior, interiorul neted. Pe suprafața superioară (diam. 33,8 mm), ornamentat cu două cercuri concentrice și un punct care marchează centrul (a servit poate la trasarea cercurilor concentrice). Pe muchie, două cercuri concentrice apropiate incizate. Pe fața laterală concavă (diam. minim 28,7 mm), două canale (diam. 9,5 mm) diametral opuse, care trec dintr-o parte în alta, unindu-se în unghi drept cu canalul central (diam. 9,5 mm) pornit de pe suprafața inferioară. Șănțuire fină orizontală la mijloc. Două șănțuiri circulare apropiate pe muchia superioară. Suprafața inferioară (diam. 32,3), mai rugoasă, cu urme de uzură; în centrul canalului (diam. aprox. 10 mm), cu marginile mâncate de uzură; către interior, în dreptul celor două canale laterale, urme a 5, 11, 5 creștături verticale slabe.

3. *Passe-guides* în formă de mosor, identic cu precedentul (în. 21,5 mm) (inv. V 9314 B) din os șlefuit în exterior, interiorul neted. Pe suprafața superioară (diam. 32,4 mm) două cercuri concentrice incizate, închise de o șănțuire circulară; în centru, mic orificiu superficial înconjurat de un relief circular slab conturat. Pe muchie, două linii circulare apropiate. Pe fața laterală concavă (diam. 25,9 mm), două canale circulare care străbat piesa în unghi drept dintr-o parte în cealaltă (diam. 8 mm), unindu-se în interior cu canalul central pornit de pe fața inferioară; linie circulară incizată orizontală pe mijlocul feței. Suprafața inferioară mai rugoasă, cu urme de uzură și scrijelituri; în centru, canal circular adânc (diam. aprox. 9 mm) cu marginile erodate către interiorul acestuia; slabe creștături verticale, 5, 9, 5 în dreptul canalelor de pe fața laterală.

⁶ *Ibid.*, 415, groupe I B „late”.

⁷ *Ibid.*, cat. 434.

⁸ *Ibid.*, cat. 428.

⁹ *Ibid.*, cat. 429.

¹⁰ *Ibid.* cat. 352, vers 500 a. Chr.

¹¹ *Ibid.* cat. 347, classe E 2.

¹² La o concluzie asemănătoare ajunsese deja SCHAUS 1986, p. 286-288, oarecum pe baza acelorași fragmente ceramice din groapa α.

¹³ Termenul este utilizat de GHIRSHMAN 1963, *passim*.

¹⁴ Rocă bazică sau ultrabazică, conține mica, magnetit și pirită în cantitate mică (dr. Adolf Baltreș de la Institutul geologic și dr. Nicolae Ionel de la Institutul de Geo-fizică).

¹⁵ Cervideu de talie mare (dr. Adrian Bălășescu de la Muzeul Național de Istorie). Din același material sunt și piesele cat. 2-5, 7-13.

4. *Passe-guides* în forma de mosor (în. 22 mm) (inv. V 9314 C) din os șlefuit în exterior, neted în interior. Pe suprafața superioară (diam. 33,8 mm), două cercuri concentrice incizate, închise de o șanțuire circulară; în centru, mic orificiu superficial, înconjurat de un relief circular slab conturat. Pe muchie, două cercuri concentrice incizate apropiate. Pe fața laterală concavă (diam. 28,7 mm), două canale circulare (diam. 10 mm) diametral opuse, care străbat piesa, unindu-se în interior cu canalul perpendicular de pe fața inferioară. Pe suprafața inferioară (diam. 32,3 mm) canal central, cu marginile deformate de uzură, înconjurat de un slab relief circular; 5 creștături verticale spre interior; centru distrus.

5. *Passe-guides* în formă de mosor (în. 23 mm) (inv. V 93414 D) din os lustruit, neted în interior. Pe suprafața superioară (diam. 33,4 mm), adâncitură circulară, în centru mic orificiu superficial; pe fața laterală concavă (diam. 28,7) două canale circulare adânci diametral opuse (diam. 8,5 mm) care străbat piesa, unindu-se în interior cu canalul perpendicular de pe suprafața inferioară. Suprafața inferioară (diam. 32,9 mm) cu urme de scrijelituri neregulate; în centru orificiu circular adânc cu marginile deformate de uzură (diam. aproximativ 9 mm).

6. *Passe-guides* tronconic (în. 38 mm) (inv. V 9314 F) din bazalt, asemănătoare cu cat. 1¹⁶. Starea de conservare: cioplituri lângă vârf și către bază. Suprafața exterioară lustruită, cea interioară netedă. La bază, două canale diametral opuse, adânci. Suprafața inferioară (diam. 31,2 mm) mai puțin lustruită.

7-13. Șapte bastonașe cu cap de ciupercă (inv. V 9314 G-O) din os lustruit pe toate părțile. Starea de conservare: pe unele, lustrul s-a deteriorat sau s-a șters complet (în. 10,5, 13,2, 13,2, 16,2, 17,0, 17,2, 17,5 (diam. 7,5 mm).

Toate piesele, de factură similară, aparțineau aceleiași garnituri de harnașament, canalele lor având diametre similare, folosite doar pentru căpestre foarte subțiri. Unele dintre ele poartă clare urme de uzură, în special pe suprafața inferioară și în jurul marginii canalelor de pe această suprafață.

Piesele serveau la fixarea căpăstrului pe capul calului și prezintă tipuri diferite: 6 dintre ele sunt *passe-guides*, dintre care primul în formă de colț de mistreț, 4 rotunde și al șaselea de formă tronconică. Piesele cat. 7-13 sunt în formă de bastonașe.

Piesa cat. 1 este un *passe-guides* în formă de colț de mistreț¹⁷. Dispunem de o fericită ilustrare pe reliefurile Apadanei de la Persepolis, săpate în bazalt, redând procesiunea delegațiilor provinciilor persane care se prezentau Marelui Rege, în timpul ceremoniilor sacre ale Anului Nou persan¹⁸ (Fig. 2 și 3) Delegațiile prezentau, cu această ocazie, printre alte daruri specifice, cai înhămați și împodobiți în chip sărbătoresc cu hamuri ornate la căpăstru cu podoabe scumpe și cu același tip de *passe-guides* ca și cei care trăgeau atelajele imperiale.

Passe-guides de lângă bot primea căpăstrul conducătorului și „distribuia” legătura cu psalia și cu căpăstrul tâmplă-frunte, cum vedem, de pildă, pe reliefuri

¹⁶ Rocă bazică de culoare neagră-verzuie, cu insule de feldspat de 1-2 mm diam., larg diseminate. Posibil bazalt (dr. A. Baltreș, Institutul geologic).

¹⁷ Termenul *Riemenverteiler*, *strap crossi loops*, *passeguides*, a fost introdus și descris pentru prima dată de E. Herzfeld, care le-a definit drept colț de mistreț.

¹⁸ GHIRSHMAN 1963, p. 154 urm. Pentru frizele de la Persepolis am consultat excelentele fotografii din acest volum.

reprezentând un personaj din delegația armeană (Fig. 3, 5). Celălalt *passe-guides* de la tâmplă „distribuia” căpăstrul care venea de la bot și cel de la frunte și de la creștet.

Acest tip de *passe-guides* apare deja în tumulul necropolei regale de la Ardjan, regiunea Tuva, Siberia de Sud-Vest, la sfârșitul sec. IX - începutul sec. VIII a. Chr.¹⁹, sub forma tipului simplu²⁰, nedecorat. Mai târziu, în Altaiul central, în kurganul Tuekt, a fost utilizat chiar un colț de mistreț²¹. Acest *passe-guides* îl întâlnim la Kamennomostkoye (Nal'cik)²², (Fig. 7/5) împreună cu o sabie bi-metalică din sec. VIII a. Chr., dar și în regiunea Tagar, Krasnojarsk²³ și Ujgarak²⁴, în ținutul sacilor. Celelalte exemplare sunt din sec. VII a. Chr., din regiunea Cuban, Stanița Podgornaya²⁵, (Fig. 7/15) și din Urartu, Karmir Blur²⁶ (Fig. 7/4) și Stavropolskij²⁷ (Fig. 7/8) sau din sud-estul Anatoliei, la Norșun-Tepe²⁸ și în tezaurul de la Zywiye (două piese)²⁹ în timp ce cele din zona Niprului, Bașova³⁰ și din munții Altai, Bas Adar, Bijsk³¹ (Fig. 7/12, 13) sunt contemporane cu cele descoperite la Persepolis.

La Persepolis asemenea *passe-guides* au apărut în săpăturile arheologice. Primele, din piatră, au fost identificate de E.Herzfeld³². În camera tezaurului au fost descoperite 4 piese din diverse feluri de piatră (Fig. 8). În afara platformei Palatului, A. Tadjvidi a descoperit piese de os simple³³. Remarcabil, din punctul nostru de vedere, este înregistrarea la Persepolis a unui *passe-guides* din calcar, decorat pe latura dorsală cu 5 caneluri verticale³⁴, asemănător cu *passe-guides* descoperit la Istros.

După părerea lui Calmeyer și Kossack, acest tip de *passe-guides*, absent mai înainte în Iran, a fost importat în vremea Achemenizilor, cel mai probabil prin intermediul Urartu, deoarece este bine reprezentat la Karmir-Blur (Fig. 7/2, 3, 9, 10).

Passe-guides în formă de colț de mistreț avea și o semnificație ritual-magică,

¹⁹ GRJAZNOV 1980, p. 27, fig. 14.3; KOSSACK 1987, p. 118-119. Săpături recente: PARZINGER 2003, p. 876-995.

²⁰ Un alt tip de *passe-guides*, nereprezentat în garnitura de la Istros, era decorat cu capete de vite, de grifoni sau de cai.

²¹ RUDENKO 1960, p. 18 fig. 8/b, dar și la kurganele Černovoj, pl. 20, 1 și 2, sau Bas-Adar, pl. 49, 6.

²² KOSSACK 1987, p. 118.

²³ ČLENOVA 1967, pl. 17, 29.30; KOSSACK 1987, p. 118.

²⁴ VIŠNEVSKAYA 1973, pl. I, I; KOSSACK 1987, p. 119.

²⁵ KOSSACK, 1987, p. 119.

²⁶ IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 35-36, CALMEYER 1985, p. 137, fig. 2.

²⁷ IL'INSKAYA&TERENOJKIN, 1983, p. 43

²⁸ HAUPTMANN 1983, p. 259, fig. 2-6.

²⁹ GODARD 1950, p. 101; IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 42. Apartenența unor piese la acest tezaur a fost contestată de MUSCARELLA 2003, *passim*.

³⁰ IL'INSKAYA &TERENOJKIN 1983, p. 105.

³¹ KOSSACK 1987, *loc. cit.*

³² HERZFELD 1941, p. 271; un exemplar a ajuns la Chicago la Oriental Institute, SCHMAND-BESSERAT *et alii* 1978, p. 25, cat. 11.

³³ CALMEYER 1985, p. 128, care nu crede că toate aceste piese erau neapărat persane; ele au putut aparține și cavaleriei mede sau ca daruri ale delegațiilor.

³⁴ SCHMANDT-BESSERAT *et alii*, 1978, p. 25, nota 28; HAUPTMANN 1983, p. 259, fig.5.10. Alte exemplare decorate, la nota 21.

evidentă prin însuși animalul de la care provenea originalul: dârzenia și forța în luptă. Materialul din care era fabricată piesa din ganitura de la Istros, o rocă din familia bazaltului, indica valoarea piesei și ne amintește roca din familia bazaltului³⁵ din care s-au lucrat frizele delegațiilor de pe palatul de la Persepolis.

Celalalt tip *de passes-guide* în formă de mosor, utilizat în același mod, este reprezentat pe reliefurile Apadanei (Fig. 3). Piesa primea căpăstrul de la bot și „distribuiau” căpăstrul de pe frunte și pe cel care urca la creștet, ca pe reliefurile reprezentând un sirian sau un lydian (Fig. 4). Îl regăsim la Karmir Blur³⁶, dar mai înainte, pe reliefurile asiriene de la Khorsabad (sec. VIII a. Chr.) (Fig. 6/1), Ninive (sec. VII a. Chr.) (Fig. 6/2) sau Tell Basşib³⁷, așa cum ne reamintește J.K.Galanina, care a propus, pornind de la acestea, reconstituiri ale harnașamentului calului 13 din kurganul I/V de la Kelermes din Cuban (Fig. 6/3), a harnașamentelor din kurganul de la Volkovci (Fig. 6/4), regiunea Posul', și din bogatul kurgan Tol'staya (Fig. 6/5). *Passe-guides* în formă de mosor a ajuns până în veacul IV a. Chr.³⁸ De altfel, o piesă de aur se găsea și în celebrul tezaur din Oxus³⁹.

Ambele tipuri aveau aceeași funcție.

Peter Calmeyer a analizat reprezentările lor⁴⁰ pe reliefurile de la Apadana, după regiunile și provinciile imperiului persan. Cele care reprezentau delegați ce ofereau Marelui Rege cai înhămați și decorați în chip sărbătoresc cu curele ornate la căpăstru, cu *passes-guides* în formă de colț de mistreț și cu psalii cu capete de *phallos*, în același mod cu cei înhămați la atelajele imperiale, se grupează în centrul imperiului (mezi, asargati, cappadocieni, armenieni, saci)⁴¹. El denumeste această garnitură de harnașament *vest-iraniană*⁴². În afara acestui 'nucleu' vest-iranian, la apusul și în Nord-Estul imperiului, se afla celălalt tip, caracterizat prin căpăstrul lat, format din trei fâșii, *passes-guides* rotunde, în formă de mosor, și psalii aniconice, ca la delegațiile lydiene, libyene și delegația XIX⁴³ în Vest și cele din Soghdiana- Horezm în Nord-Estul imperiului⁴⁴.

Al șaselea *passes-guides*, deși este mai rar întâlnit în literatură, apare totuși la Karmir Blur⁴⁵ (Fig. 7/2, 3, 9, 10.) și la Stavropolskij Kurgan (Fig. 7/8) în Caucazul de Nord, împreună cu ambele tipuri de *passe-guides*⁴⁶. De asemenea, în kurganul

³⁵ În Muzeul arheologic de la Teheran, am văzut în 1997, pe lângă asemenea piese din piatră (marmoră?), și una din fildeș.

³⁶ IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 37.

³⁷ PARROT 1961, *Assur*.

³⁸ GALANINA 1985, p. 94, fig. 4.

³⁹ DALTON 1964 (CALMEYER 1985, fig. 5).

⁴⁰ CALMEYER 1985, p. 125-144, pl. 38.3-50; vezi și JACOBS 2002, p. 345-397.

⁴¹ Totuși prezența sacilor (înrușiți cu scii) pe această listă ne îndeamnă să ne gândim și la un posibil izvor de inspirație venit direct din lumea sacilor-sciților, de vreme ce Darius și înaintea lui Cyrus au susținut importante campanii în Nord, între Aral și marea Caspică; JACOBS 2007, p. 157 (vezi mai jos, partea a treia a acestui studiu).

⁴² CALMEYER 1985, *passim*. Această decorație la capetele de psalii apare și în Pont, de pildă la tumulul 11 de la Jurovka, IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 243.

⁴³ Identificarea acestei delegații, care poartă numărul XIX pe friza de la Persepolis, cu cea a tracilor anatolieni nu este sigură. Ea a fost respinsă atât de CALMEYER 1985, p. 134, nota 71, cât și de JACOBS 2002, p. 376.

⁴⁴ CALMEYER 1985, *passim*.

⁴⁵ IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 37.

⁴⁶ IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 31.

2/V de la Kelermes⁴⁷ (Fig. 4/3), și în kurganul nr. 411 de la Jurovka (Tjasmîn)⁴⁸.

Bastonașele cu capete în formă de ciupercă serveau la fixarea căpăstrului pe creștetul calului (Fig. 1/2. 5). Cele mai vechi exemplare, cunoscute de Kossack, se aflau într-un mormânt princiar de la Gori (Georgia), sec XIII a. Chr. și făceau parte dintr-o garnitură de harnașament⁴⁹. David Stronach⁵⁰ a descoperit bastonașe din os la Pasargadae, iar E. Schmidt a găsit asemenea piese din bronz, în formă de potcoavă, chiar la Persepolis⁵¹. Primul care a recunoscut funcția lor a fost tot E. Herzfeld, care a propus analogii din Luristan⁵². Asemenea bastonașe au apărut la Sud și la Nord de Caucaz, în inventare funerare din sec. IX-VIII a. Chr., în sec. VII în tumulul de la Temir Gora din Crimeea⁵³, ca și în lumea sacilor în timp ce în stepa pontică sunt atestate abia în sec. VII-VI a. Chr.⁵⁴. Totuși E. Cernenko le socotește ca ajutorătoare de *gorytos*, pe baza unor descoperiri de la Matusov⁵⁵ (Fig. 5/9). Este posibil ca aceste piese, destul de simple, să fi avut mai multe întrebuințări.

Întorcându-ne la garnitura descoperită la Istros în ansamblul ei, remarcăm faptul că diverse categorii de piese din acest set formează un ansamblu omogen. Analogiile pe care le propun sunt destul de evidente. Ele apar, în proporții diferite, în Iranul achemenid, fie pe reliefurile Apadanei din vremea lui Darius și ale succesorilor Marelui Rege, dar și în forma concretă chiar la Persepolis și Pasargadae. Originea și proveniența lor este diferită. Unele, ca *passe-guides* în formă de colț de mistreț, atestate pentru prima dată în lumea sacilor, în Siberia de Sud-Vest, în necropola regală de la Ardjean și apoi în lumea sacilor în perioada scitică veche, sau la Axiutînskij⁵⁶ (Fig. 7/5), Jurovka⁵⁷ și apoi în regiunea Sula, Basovka⁵⁸ (Fig. 7/16), dar și în Altai, Bash Adar⁵⁹ (Fig. 7/14), Bijsk⁶⁰, (Fig. 7/12-13), Tuekta⁶¹, contemporane cu piesele de la Persepolis, au fost poate introduse în Iran prin Urartu, după părerea lui Calmeyer și Kossack (dar vezi la noi, mai jos, partea a III-a).

Însă cercetările recente, atât arheologice cât și istorice, au pus în evidență importanța lumii și civilizației sacilor, o altă ramură a sciților care ocupau un întins teritoriu la răsărit de marea Caspică, până în munții Altai. Moda scitică-sacică a putut ajunge în Iran și în urma campaniilor îndelungate și sângeroase ale lui Darius și ale predecesorului său, Cyrus, care și-a pierdut și viața în ținuturile

⁴⁷ GALANINA 1985, p. 105, fig. 9.

⁴⁸ IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 243.

⁴⁹ IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 121, cu bibliografia problemei.

⁵⁰ STRONACH 1978, p. 236, fig. 103.4.

⁵¹ KOSSACK 1985, p. 119.

⁵² HERZFELD 1941, p. 142.

⁵³ MYRZIN 1984, p. 19, fig. 5/11.

⁵⁴ IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 94.5 (Temir Gora), p. 249 (Repjahovskaya moghila).

⁵⁵ CERNENKO 1981, p. 34, fig. 20, 39, 24.

⁵⁶ IL'INSKAYA&TERENOJKIN 1983, p. 331.

⁵⁷ IL'INSKAYA 1975, pl. 12.2.

⁵⁸ IL'INSKAYA&TERENOKJIN 1983, p. 331.

⁵⁹ RUDENKO 1960, p. 49, 6.

⁶⁰ KOSSACK 1985, p. 119.

⁶¹ RUDENKO 1960, p. 110, 6.7, pl. 77, 5-9.

sacilor dintre Aral și Caspica. În această zonă relația dintre saci și sciți – două ramuri ale aceluiași popor, era vie. Persoane de origine sacă, identificate după numele lor, au pătruns și în administrația persană până la nivel de satrapi⁶².

Cea de a doua categorie de *passe-guides*, rotunde în formă de mosor, avea o altă istorie și o difuziune largă. Hamurile cailor de pe reliefurile și pe picturile murale asiriene de la Khorsbad (Fig. 6/1), Ninive (Fig. 6/2) sau Tell Bassib⁶³ sunt împodobite cu asemenea *passe-guides*. De origine mesopotamiană, ele apar în Anatolia de Nord-Est și în Urartu, pentru ca să fie utilizate apoi în Iran. Pe reliefurile persane sunt reprezentate la delegațiile din vestul imperiului (3), dar și la aceea din Sogdiana (Horezm). În lumea scitică, *passe-guides* rotund a fost mai târziu frecvent întrebuițat⁶⁴.

Cât despre bastonașele cu cap de ciupercă (ca și celelalte simple), par să fi fost produse mai întâi în Caucaz, dar, dat fiind utilizarea lor multi-funcțională, ar putea fi și mai vechi.

Toate elementele prezente în garnitura descoperită la Istros, s-au regăsit în ornamentele de paradă achemenide. Cu excepția *passe-guides*-urilor în formă de colț de mistreț care nu mai apar după apusul civilizației achemenide, celelalte piese vor avea o durată de utilizare variabilă, dar mai lungă.

//

Cronologia setului descoperit la Istros este strâns determinată de contextul gropii α de pe platoul așezării civile, unde *terminus ante quem* este o dată în jurul anului 500 a. Chr. Întrebarea care se pune în chip necesar: care este legătura dintre acest set și cunoscuta expediție a regelui Darius în Sciția?

Cum acest context este un reper destul de clar pentru datarea distrugerii cartierului civil histrian, mi se pare util de reamintit câteva constatări din zone învecinate. Cea mai la îndemână este, desigur, Zona Sacră a orașului, spectaculos atinsă de o distrugere, datată aproximativ în aceeași vreme⁶⁵, dar și așezări din teritoriul rural histrian, de pildă aceea de la Tariverde, unde cele mai vechi piese sunt două vase attice care atestă întreruperea locuirii: un fragment de skyphos de tip CHC, clasa C 2⁶⁶, și unul de cupă proto A, din grupul „Leafless”, în jurul anilor 500-490 a. Chr.

Nu putem trece cu vederea nici importanta descoperire din necropola tumulară a Istros-ului, efectuată în anul 1957 în tumulul XII⁶⁷. Este vorba de un mormânt de incinerație cu ardere pe loc, datat cu ceramică greacă: o *lekythos* attică din „classe d'Athènes 581”, aproape de Grupul Leagros (510-490 a. Chr.), o *hydrie-kalpis* attică din aceeași vreme. La marginea suprafeței funerare se găseau două gropi superficiale în care fuseseră îngărmădiți, fără inventar funerar, unele

⁶² JACOBS 2007, p. 161.

⁶³ PARROT 1961, Tell Bassib, sec. VII a. Chr., frontispiciu (pictura murală).

⁶⁴ Vezi mai sus, nota 37.

⁶⁵ Discuția cu privire la cauzele istorice ale acestor distrugeri, în ALEXANDRESCU *et alii*, *Histria VII*, p. 93-103.

⁶⁶ Vezi, URE 1927, p. 62.

⁶⁷ ALEXANDRESCU, *Necropola tumulară. Histria II* (ed. E. Condurachi), București 1966; *idem*, 1999, p. 117-137.

peste altele, 35 de cadavre umane (dintre care au putut fi determinați 24 bărbați, două femei și restul nedeterminabili ca sex), amestecate cu bucăți de cai și de măgari.

Au putut fi determinate paleoantropologic, în vederea unei reconstituiri grafice, numai 5 schelete umane, după valorile standard recomandate de M.M. Gherasimov. Un individ (m. 3) împreună cu alți 10, prezentau, după etajul mijlociu al feței, caractere irano-afgane, iar m. 7 afinități cu tipul pamiro-fergan. (Fig. 9). „În orice caz, este cert ca în tumulul XII avem de-a face cu luptători. Majoritatea sunt bărbați, care prezintă indicii morfo-funcționale sigure; cei mai mulți au făcut lungi deplasări pe jos, iar cei ca tipul m. 4 au fost călăreți vreme îndelungată. Cel puțin o parte dintre ei au murit pe câmpul de luptă, cu cel puțin 3-4 zile înainte de a fi transportați și depuși ca ofrandă umană împreună cu cei sacrificați, în vecinătatea mormântului principal de incinerare⁶⁸. Cât despre tipurile de equidee, Alexandra Bolomey⁶⁹ crede că „aducerea cailor și măgarilor din Asia Anterioară este interpretarea cea mai bună”. Cadavrele lor au fost îmbucătățite. Tumulul ca atare a fost determinat de curând ca aparținând aristocrației histriene, după ritualul funerar de tip homeric⁷⁰. Este deci probabil ca persoana incinerată în centru și căreia îi aparține mormântul să fie un personaj conducător, ucis în lupta împotriva celor care apoi au fost sacrificați. Este de asemenea probabil ca aceștia să fi făcut parte dintr-un detașament din armata persană.

Determinările antropologice și studiile asupra resturilor de equidee, asupra poziției lor, îngrămădiți și amestecați unii peste alții în poziții dezordonate, animalele ciopârțite, cu toții aduși după mai multe zile de la deces, au condus pe cercetători la ipoteza transportului lor în urma unei lupte, ca ofrande în cinstea personajului incinerat, poate mort el însuși în acele împrejurări. De vreme ce există indicii antropologice ale apartenenței unora dintre indivizii depuși în cele două grămezi de cadavre, la tipul facial irano-afgan și pamiro-fergan, iar equideele, cai și asini, denotau o proveniență asiatică, este firesc să facem legătura cu prezența în regiune a armatelor regelui Darius, în drum către Sciția sau, mai de grabă, la întoarcerea sa.

Rezumând și reluând o discuție mai veche, constatam că în jurul datei de 500 a. Chr. – după indiciile arheologice-, cel puțin două evenimente războinice au avut loc la Istros și în teritoriul său rural. Un puternic și distrugător atac, ocuparea și jaful orașului și a teritoriului său, provocând distrugerea unor temple din zona sacră și a zidului de incintă de chirpic, care împrejmuia așezarea civilă și arderea acesteia. O luptă între histrieni și un detașament (?) de trupe persane, a avut ca urmare depunerea în tumulul XII a unui număr relativ ridicat (35) de cadavre umane și de animale, ca ofrandă unui personaj din aristocrația orașului.

Am fost tentat, într-o vreme, să atribui aceste evenimente incursiunii scitice de răzbunare, produsă la câțiva ani după expediția ratată a lui Darius din 513 a. Chr. Un scurt pasaj din Herodot IV, 40, mi-a permis presupunerea unei incursiuni a sciților către orașele din Strâmtori⁷¹.

⁶⁸ DARDU NICOLĂESCU-PLOPȘOR, în *Histria II*, p. 354-381; CANTEMIR RISCOȚIA, DARDU NICOLĂESCU-PLOPȘOR, *ibid.*, p. 383-385.

⁶⁹ BOLOMEY, în *Histria II*, p. 387-396.

⁷⁰ ALEXANDRESCU 1999, p. 117-137.

⁷¹ Comentarea textului se găsește la ALEXANDRESCU 1956, p. 330-332.

Apariția garniturii persane de harnașament, publicată abia acum, mi-a permis însă să pun integral în ecuație abia acum și rezultatele colegilor mei paleoantropologi și paleozoologi, dr. Dardu Nicolăescu-Plopșor și dr. Alexandra Bolomey -, cărora le aduc omagiul meu de recunoștință pentru devotamentul și profesionalismul lor. Putem să interpretăm toate aceste indicii ca semne ale jafului armatelor persane asupra cetății de pe malurile lacului Sinoe. Deși niciunul din izvoarele literale nu amintesc, nici direct nici indirect, un atac persan asupra orașului și a teritoriului rural, urmele arheologice și antropo-zoologice ne îndeamnă către o asemenea interpretare.

Se ivește astfel o ușoară discrepanță cronologică între data de 513 a. Chr.⁷², atribuită expediției regelui Darius împotriva sciților, și deci a trecerii armatelor sale prin dreptul Istros-ului, și atacul devastator al coloniei milesiene, și cronologia arheologică, oferită de datarea unitară a ceramicii attice în jurul anului 500 a. Chr., prezentă în majoritatea contextelor cercetate. După cum rămâne încă incert istoric atacul distrugător al sciților, potrivit ipotezei anterioare. Dar evenimentele de la sfârșitul secolului al VI-lea își arată astfel poate mai pregnant dramatismul lor.

///

„Perșii numesc saci (Σάκαι) pe toți sciții” Herodot VII, 64

Dar în cursul povestirii apar numai sciții (poate cu excepția IX, 113). Este evidentă folosirea numai a termenului cunoscut de greci.

Într-o serie de lucrări recente începe să fie revalorată importanța istorică și arheologică a sacilor în istoria antică și medievală, până de curând luați drept rudele sărace ale sciților. Dintre acestea remarc monografia lui Iaroslav Lebedynsky, *Les Saces. Les Scythes d'Asie*, Paris 2006 și studiile lui W. Nagel, *Frada, Skuncha und der Saken-Feldzug des Darius I, Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenide,zeit und ihr Fortleben*, MAI (T) Ergb. 1983, și B. Jacobs, *Achämenidische Kunst – Kunst im Achämenidenreich*, AMIT 34, 2002, p. 345-397.

Sacii ocupau un vast teritoriu dintre marea Caspică și munții Tien-șan. Cele mai vechi documente «scitice» se situează pe teritoriul lor, începând cu necropola regală de la Ardjan, de la sfârșitul secolului al IX-lea. Cea mai veche cultură scito-sacă, deja structurată social, venea din Orient, ceea ce a făcut pe unii cercetători să presupună că civilizația scitică însăși este rezultatul migrației unui grup de saci din răsărit către stepele nord-pontice. Oricum, sacii au dat mult de furcă perșilor, începând cu Cyrus, care a dat mai multe lupte cu aceștia, ultima, în care și-a pierdut viața, a fost deosebit de sângeroasă: „Dintre toate bătăliile contra

⁷² Asupra acestei date nu există încă un acord al cercetării. Determinantă este lectura din 1948 a inscripției de la Behistun a lui G. CAMERON, JCS 5, 1951, p. 53 urm. cu întregirile lui R. KENT, *ibid.*, p. 56 urm. și *Old Persian Texts*, New Haven 1953, p. 135; vezi și G. CAMERON, *Ancient Iran* 4, Monumentum N.S. Nyberg, p. 77 urm. Observațiile lui J.M. BALCER din Harvard Studies in Classical Philology 76 (1972), p. 77 urm. nu mai sunt valabile, prin critica lui W. NAGEL, *Frada, Skuncha und der Saken-Feldzug des Darius I*, MAIT, Ergb.1, 1983, p. 169 urm. Așadar, pentru moment ne menținem la datarea convențională. La aceeași concluzie a ajuns și Pierre BRIANT, *Histoire de l'empire perse de Cyrus à Alexandre*, Fayard, 1996, p. 513.

barbarilor, aceasta a fost cea mai violentă” (Herodot I, 214). Conflictele au continuat sub Darius I, care a fost învingătorul lor, așa cum se vede și pe inscripția de pe monumentul de la Behistun.

Expediția scitică a lui Darius trebuie înțeleasă tot în cadrul ansamblului politicii persane împotriva acestor migratori, de decenii marii adversari ai achemenizilor. Astfel, pe inscripția de la Behistun se relatează un episod din prima campanie a lui Darius împotriva „sacilor cu capișon ascuțit”: *„Darius Rege spune, apoi (după victoria asupra elamiților), am plecat către sacii purtători de capișon ascuțit. Acești saci au fugit de mine. Când am ajuns la fluviu (?) l-am trecut împreună cu toată armata. Apoi i-am pedepsit dur pe saci. Am capturat un alt șef; acesta a fost adus înaintea mea și l-am ucis. Pe șeful lor, nunit Skunkha, ei l-au prins și l-au adus înaintea mea. Atunci am numtit un altul în fruntea lor, după dorința mea. Apoi țara a devenit a mea. O Darius Rege spune: Acești saci erau fără credință și Ahura Mazdă nu era venerat de ei. Însă eu mă închinam la Ahura Mazdă. Prin grația lui Ahura Mazdă le-am făcut ceea ce am dorit”* (DB. col. 5, după Lebedynsky).

Deși lipsit de indicații geografice, textul e important. Fuga nomazilor din fața armatelor persane anunța aceeași tactică utilizată și mai târziu, în a doua expediție a regelui Darius I din 519, în regiunea dintre Syr Daria și Amu Daria, din vestul Turchestanului, tot împotriva sacilor. Dar episoadele se repetă în expediția împotriva sciților din stepele ucrainiene (al treilea razboi împotriva „sacilor”, nereușit probabil și din motive geografice). Darius urmărea poate o amplă mișcare de invăluire, pentru a-i prinde pe saci pe la spate.

Traversarea cu armata întreagă a fluviului (probabil Syr Daria sau Amu Daria) a fost o repetiție a mării treceri a Dunării de mai târziu.

Sacii erau grupați în trei neamuri. „Sacii cu capișon ascuțit” (*Sakā tigraxaydā*) erau cei pe care Herodot îi numea Massageți, între Syr Daria și Amu Daria⁷³. Împotriva lor se luptase Cyrus I. Sacii *hamavargā* poartă acest nume după băutura rituală *hauma*. Ei se aflau către răsărit, fiind numiți în unele inscripții „sacii de dincolo de Sogdiana” (teritoriu care marcheză limita către NV a imperiului). În sfârșit, *Sakā paradraya* „sacii de dincolo de apă”, plasați de unii cercetători în nordul Mării Negre. Nu este imposibil ca *draya-*, dincolo de care, să fi fost marea Caspică sau chiar unul din marile fluvii Amu Daria sau Syr Daria⁷⁴.

Pătrunderea sacă în Persia a fost puternică, în special în societatea mai înaltă achemenidă. Personalități ca Artaphernes, Pharnabazos sau Tissaphernes, cu numele lor sace, erau reprezentanți ai acestei grupări etnice⁷⁵.

Achemenizii prețuiau forța militară a sacilor, în special cavaleria lor, cum remarca Herodot. Este, așadar, probabil ca prin cavaleria acestora să fi pătruns unele piese de harnașament regale sau princiare până la nivelul protocolului persan imperial și al ritualului acestuia, ca, de pildă, acei *passes guides* în formă de colți de mistreț.

Revalorificarea surselor istorice și arheologice privind ponderea istorică a sacilor a permis, așadar, deschiderea unei lumini noi asupra lumii Asiei Centrale.

⁷³ În izvoarele persane numele massageților nu apare. Populațiile composite numite astfel de către greci erau luate de persi ca grupare sacă (Lebedynsky).

⁷⁴ După Lebedynsky, prin *draya* în vechea persană se înțelegea fie marea fie un fluviu.

⁷⁵ Transformările consonantice Kv → f contează ca tipice; JACOBS, 2007, p. 158-161.

din sec. VI-V a. Chr.

BIBLIOGRAFIE

ALEXANDRESCU 1956 – P. Alexandrescu, *Izvoare grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, SCIV 7 (1956), 3-4, p. 319-341.

ALEXANDRESCU 1978 – P. Alexandrescu, *Histria IV*, București.

ALEXANDRESCU 1999 – P. Alexandrescu, *Un rituel funéraire homérique à Istros, în L'Aigle sur le Dauphin*, Bucarest-Paris, p. 117-137.

ANDERSON 1961 - J. A. Anderson, *Ancient Greek Horsemanship*, Berkeley.

CALMEYER 1985 - P. Calmeyer, *Zur Genese altiranischer Motive IX, Verbreitung des, west-iranischen Zaumzeng im Achaimenidereich*, AMIT 18.

CERNENKO 1861- E.V.Cernenko, *Skifskie lučniki*.

ČLENOVA 1967- N.Členova, *Proischozdenie i rannaja plemen Tagarskoj kul'tury*.

DALTON 1964 - O. M. Dalton, *The treasure of the Oxus with other exemples of oriental Metal-Work*.

DIMITRIU 1956 – S. Dimitriu, în *Histria I* (red. Em. Condurachi), București.

GALANINA 1985 - I.K. Galanina, *Frühskythische Zaumzeuggarnituren*, AMIT, 18.

GHIRSHMAN 1963 – R. Ghirshman, *Perse, Protoiraniens, Mèdes*, Paris.

GODARD 1950 - Godard, *Le trésor de Ziwiye (Kurdistan)*, Haarlem.

GRJAZNOV 1980 - M.P. Grjaznov, *Ardjan. Carskij kurgan raneskifckogo vremeni*, Leningrad.

HAUPTMANN 1983 - H. Hauptmann, *Neue Funde eurasiatischer Steppennomaden in Kleinasien*, în *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien. Festschrift für Kurt Bittel*, Mainz.

HERZFELD 1941 – E. Herzfeld, *Iran in the Near East*, Princeton.

IL'INSKAJA 1975 - V. A. Il'inskaya, *Ranneskifskie kurgany basseina r. Tjasmin*.

IL'INSKAYA, TERENOJKIN 1983 - V.A. Il'inskaya, A.I. Terenokin, *Skifija VII-IV vv. do n.e.*, Kiev.

JACOBS 2002 – B. Jacobs, *Achaimenidiche Kunst – Kunst im Achaemenidenreiches*, AMIT, 34.

JACOBS 2007- B. Jacobs, *Saken und Skythen aus persischer Siecht în Im Zeichen des goldenen Greifen. Königs Gräber der Skythien*, München, Berlin, New York, p. 158-161.

KOSSACK 1987 – G. Kossack, *Fremdlinge in der Fars*, AMIT, 20.

MUSCARELLA 2003 - O.W. Muscarella, *The Forgery of Ancient Near Eastern Cultere*.

MYRZIN 1984 - V.IO. Myrzin, *Skifskaja arhaika severnogo Pricernomorja*, Kiev.

PARROT 1961 – A. Parrot, *Assur*, Paris.

PARZINGER 2003 – H. Parzinger, *Le tumulus funéraire d'un prince scythe d'Ardjan 2 dans la région de la Touva (Russie)*, CRAI, p. 876-995.

RUDENKO 1960 - S.I. Rudenko, *Kul'tura naselenija Central'nogo Altaja v skifskoe vremeja*, Moscova-Leningrad.

SCHAUS 1986 - G.P. Schaus, *Two Fikellura Vase Painters*, BSA 81 (1986).

SCHMAND-BESSERAT *et alii* 1978 – D. Schmand-Besserat *et alii*, *Ancient Persia. The Art of an Empire*, Austin, Baltimore.

STRONACH 1978 - D. Stronach, *Pasargadae. Report on the Excavations conducted by the British Institute of Persian Studies from 1961 to 1963*, Londra.

TILIA - A.B. Tilia, *Studies and Reconsytuction at Persepolis and other Sites*.

URE 1927 - P.N. Ure, *Sixth and Fifth Century Pottery from Ritsona*.

VIȘNEVSKAYA 1973 - O.A. Visnevskaja, *Kul'tura Saksickich plemen Nizov'-ev Syrdary v VII-V vv. do n.e.*

Fig. 1 - Ornamente de căpăstru (photo M. Alexandrescu Vianu).

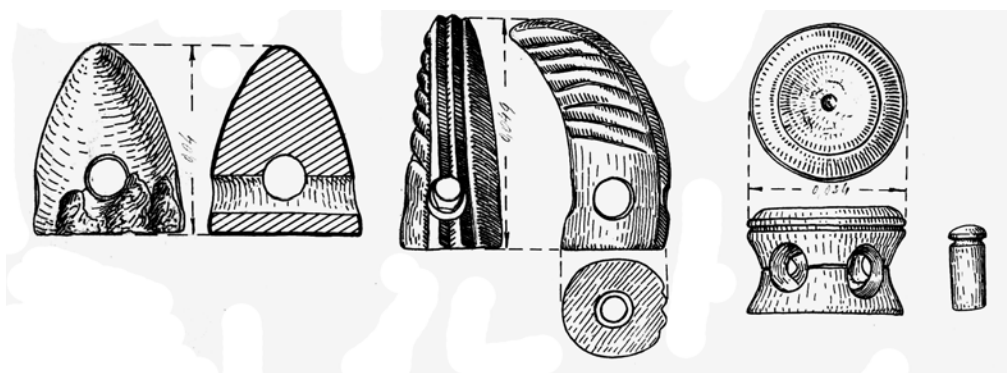

Fig. 2 - Desen (de A. Epure).

Fig. 3 - Persepolis. Scara de Est a Apadanei. Delegatul armean,
(după Ghirshman, pl. 222).

Fig. 4 - Persepolis. Scara de Est a Apadanei. Delegatul sirian sau lydian
(după Ghirshman, pl. 224).

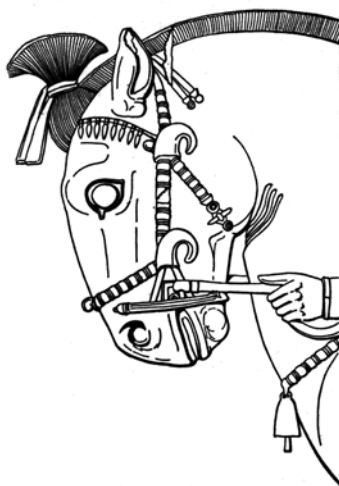

Fig. 5 - Persepolis. Apadana; fațada de Est (după Kossack, fig. 6).

L. K. GALANINA

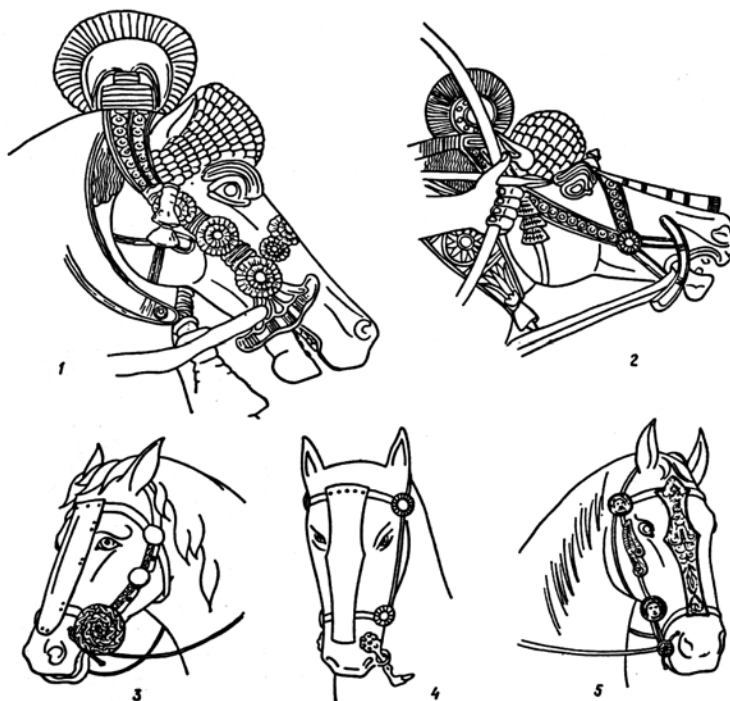

Fig. 6 - *Passe-guides* în formă de mosor. 1. Reprezentare de căpăstru pe relieful asirian de la Khorsabad. 2. Reprezentare de căpăstru pe un relief de la Ninive. 3. Reconstituire a căpăstrului calului 13 din kurganul I/V de la Kelermes. 4. Reconstituire a căpăstrului din kurganul 4 de la Volkovty, regiunea Posul. 5. Reconstituire a căpăstrului din kurganul Tolstaya Moghila, regiunea Dniepropetrovsk (după Galanina, fig. 6).

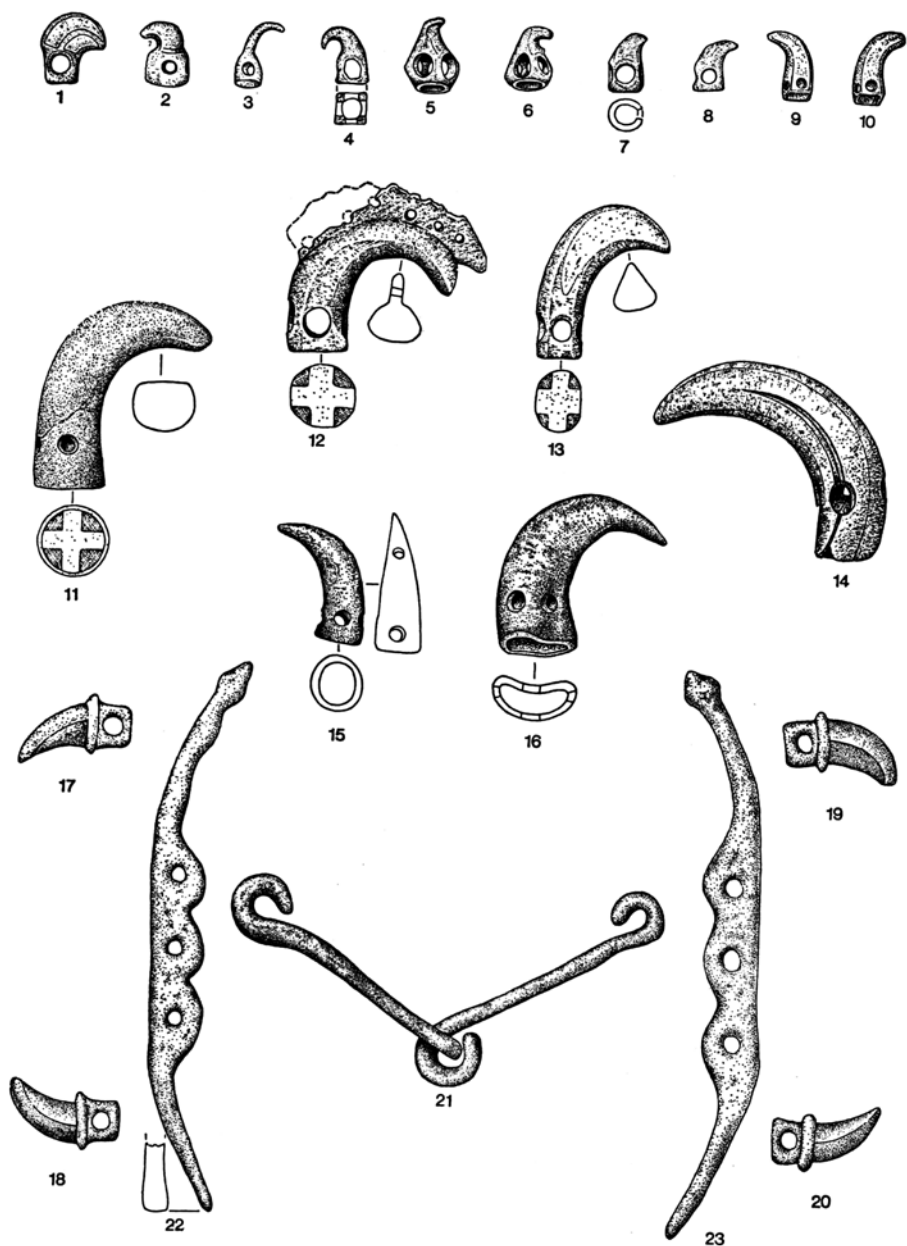

Fig. 7 - *Passe-guides* în formă de colț de mistreț. 1. Iran; 2. 3. 9, 10 Karmir - Blur, cetate; 4. Nal'cik, lângă Piatigorsk, (mormânt), sec. VIII, etapa Novocerkas; 5. Aksiutynsy, lângă Romny, kurganul 466; 6. Volkovty lângă Romny, kurgan 478; 7. Kelermes, kurganul 2 Veselovskij; 8. Stavropol, Krasnoe Znamia, kurgan 1; 11. Persepolis; 12-13. Bijsk, Altai, mormânt; 14. Baš-Adar, Altai, kurgan 2; 15. Stanica Podgornaja, regiunea Krasnodar; 16. Bašovka lângă Romny, kurganul 497; 17-23. Abano-Zichiana, Georgia, mormint (după Kossack, fig. 6).

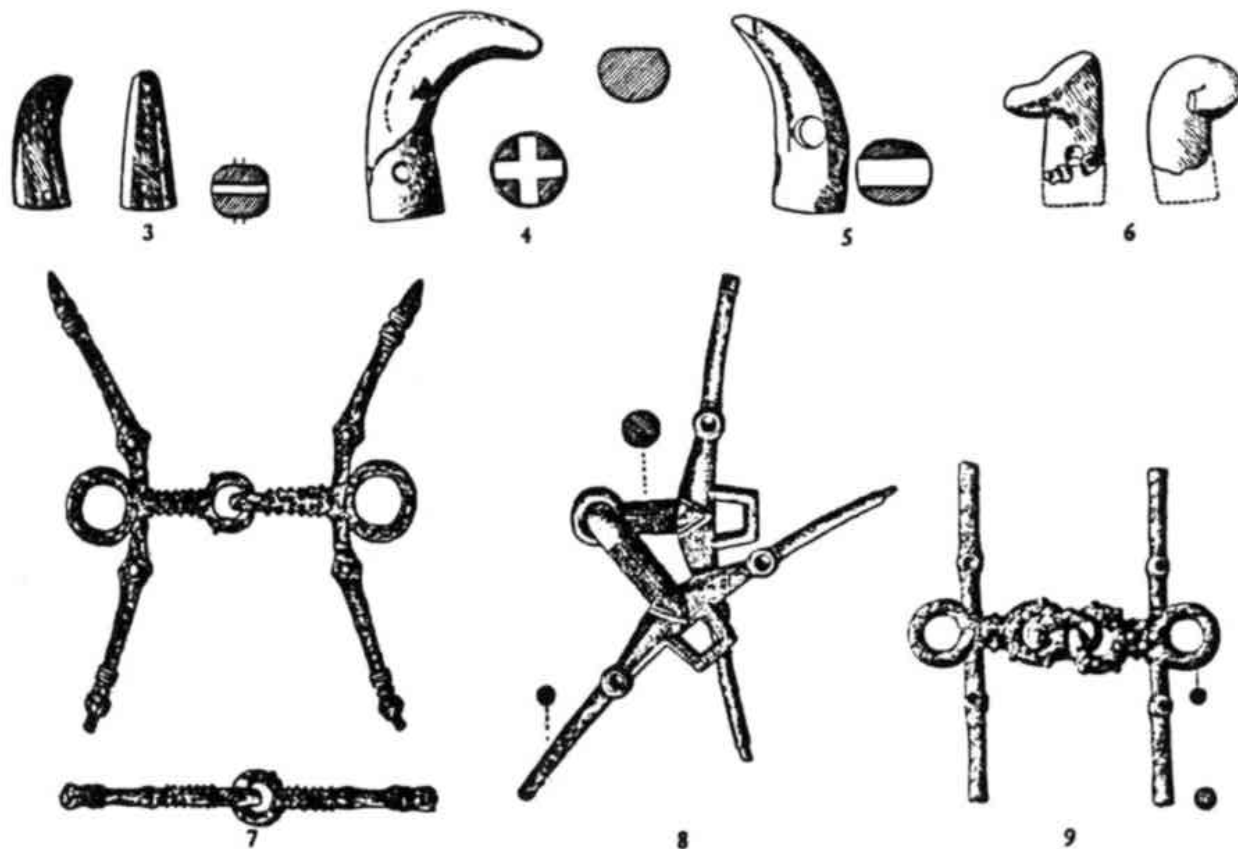

Fig. 8 - *Passe-guides* de piatră și zăbale de bronz din Tezaur (3-6.8) și din „Cartierul Garnizoane” (7) de la Persepolis (după Calmeyer, fig. 2).

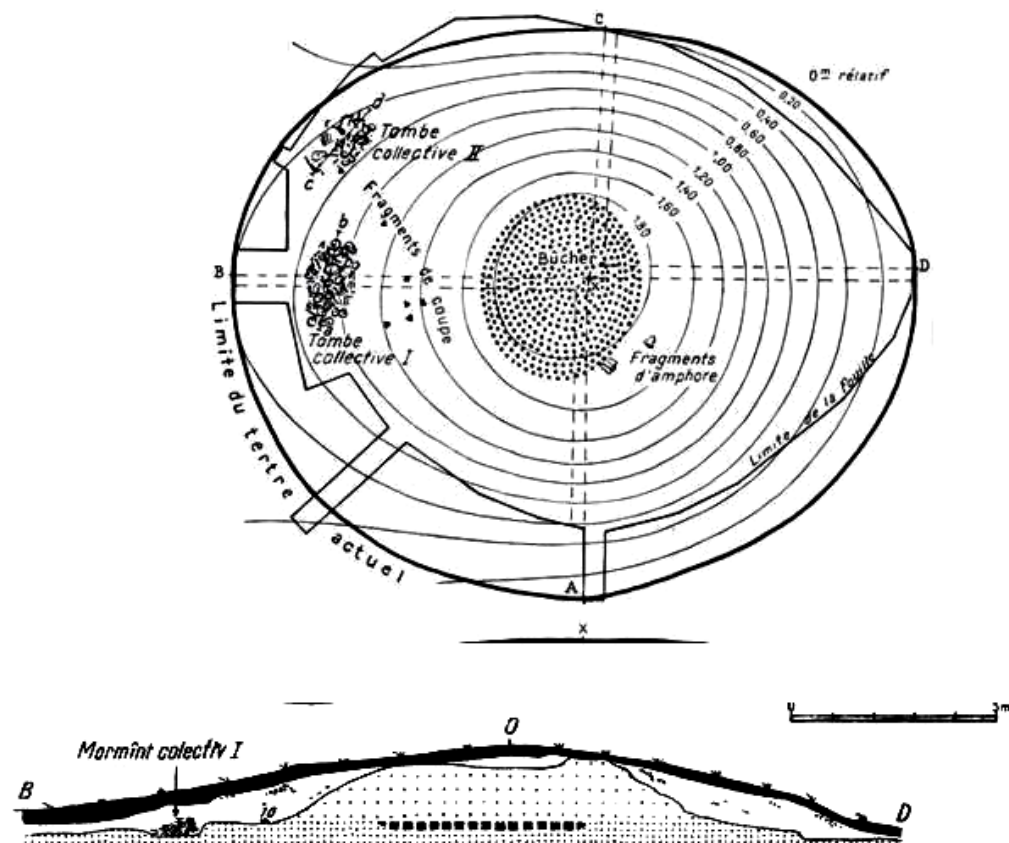

Fig. 9 - Istros. Tumulul XII.

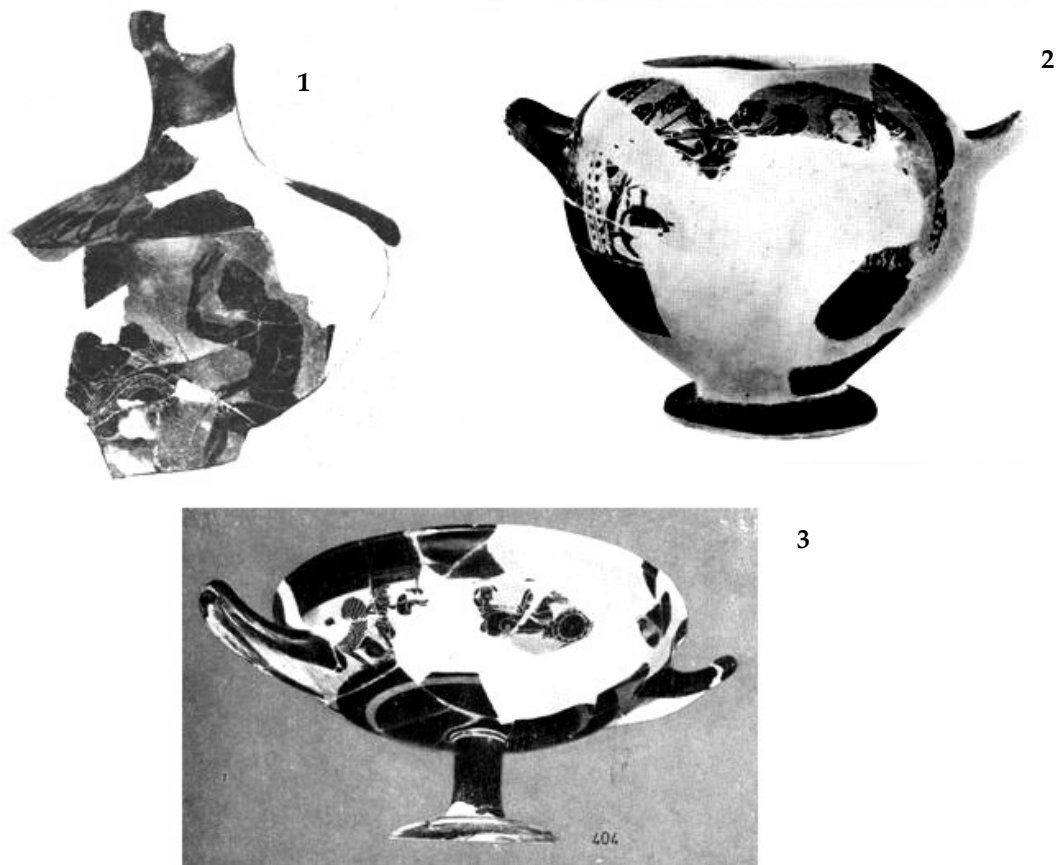
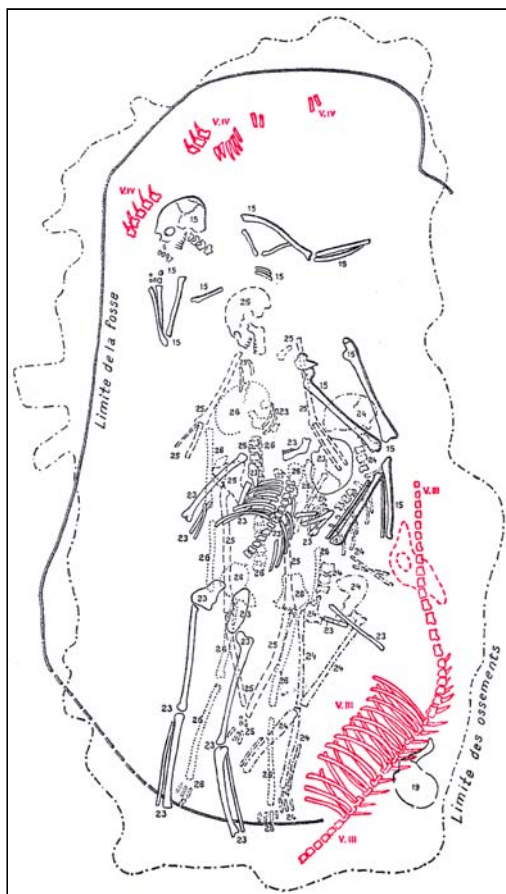

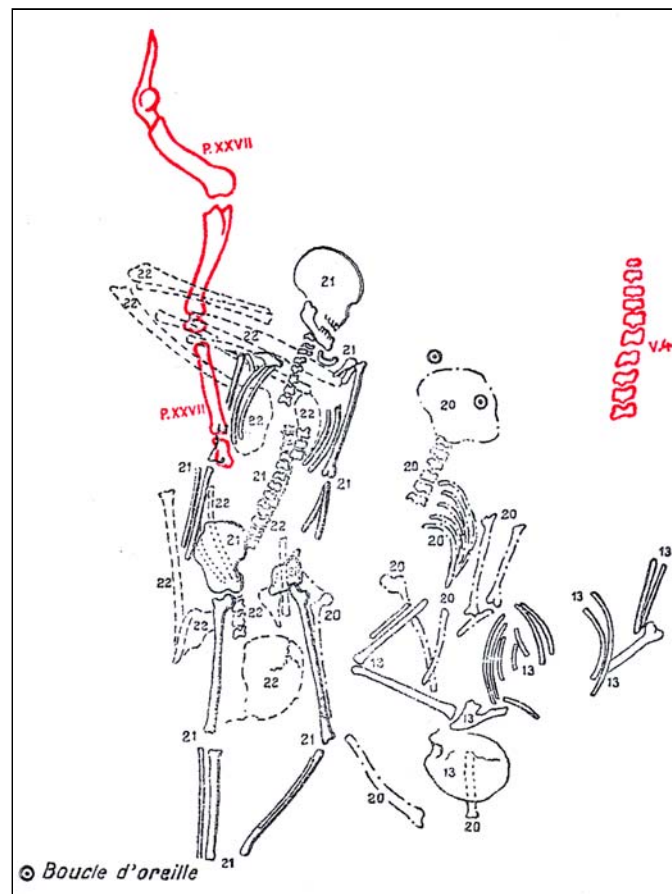
Fig. 10 - Istros. Tumulul XII – ceramica attică.

Fig. 11 - Istros. Tumulul XII – mormântul colectiv I.

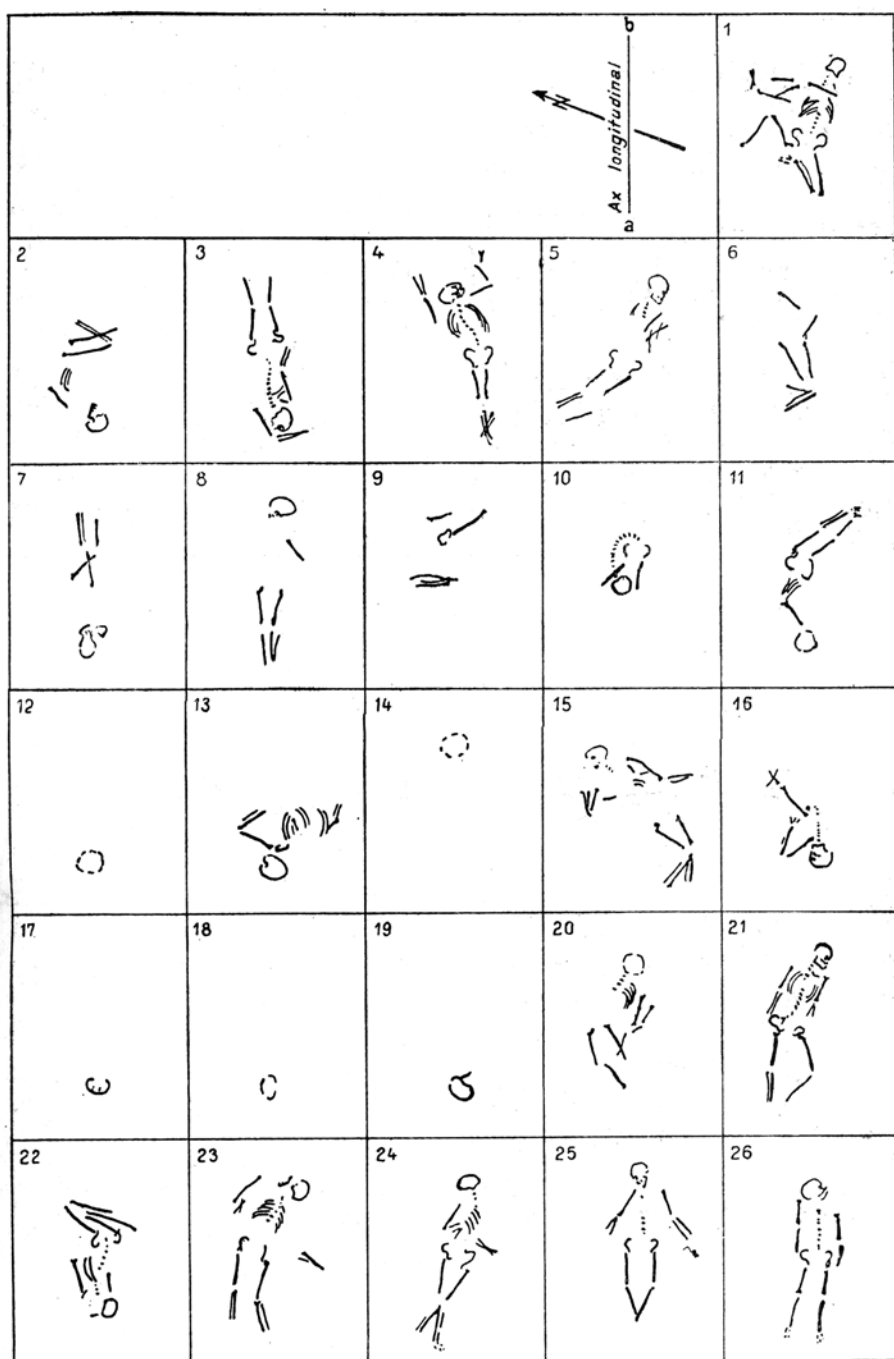

a.

b.

Fig. 12 a-e - Istros. Tumulul XII – releveu pe straturi ale mormântului colectiv I. (imagini după Alexandrescu, 1999, Fig. 9.4 – 9.8; în culoare roșie, schelete de cai).

f.

Fig. 12 f – Schiță prezentând poziția scheletelor umane din tumulul XII, mormântul colectiv I.

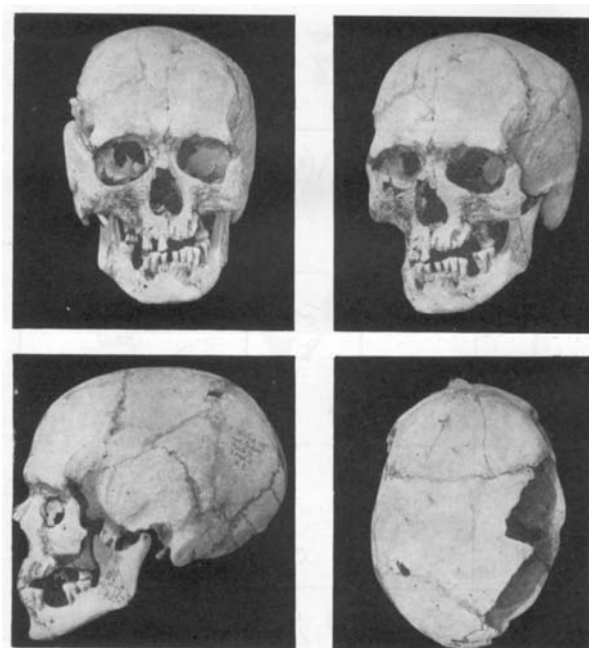

Fig. 13 - Istros. Craniul m.3 și reconstituire după tipul fizic, din tumulul XII, mormântul colectiv I (după Dardu Nicolăescu-Plopșor și C. Riscuția, pl. 104).

Fig. 14 - Istros. Craniul m.3, din tumulul XII, din mormântul colectiv I, reconstituirea tipului fizic (după Cantemir Riscuția și Dardu Nicolăescu-Plopșor, pl. 112).

NOTES ARCHEOLOGIQUES HISTRIENNES. DECORATIONS D'HARNAIS ACHEMENIDE A ISTROS. PERSES, SCYTHES ET SACES

Résumé

1. Dans les fouilles de 1956, Suzana Dimitriu a découvert dans l'habitat civile d'Istros, fosse α , 13 pièces de décoration d'harnais achéménide, en basalte et en os, dont 5 passe-guides, 7 baguettes à tête de champignons et une indéterminé. Les analogies des plus proches de toutes les pièces se retrouvent sur l'Apadana de Persepolis, les frises des délégations. Les passe-guides sont les plus significatifs. Le plus caractéristique est le no. 1 en forme de défense de sanglier. Les pièces les plus anciennes de ce type ont été retrouvées au pays de Saces, le tumulus d'Ardjan ; de la fin du IXe s. av. J-C. Les trois autres désignent une origine plutôt assyrienne.

2. Le contexte archéologique de cette découverte est assez bien précisé de la fin du VIe s. av. J. C. à l'aide de la céramique attique à vernis noire.

3. A la fin du VIe s. la ville d'Istros est passée par un terrible sac «(y compris la zone sacré et l'habitat civile). A ce même moment la tombe XII d'incinération sur place de la nécropole tumulaire abritait dans deux fosses un holocauste de 35 de morts et 14 chevaux et ânes misent en pièces et jetés pèle mêle les uns sur les autres. Il s'agit probablement selon l'avis de Dr . Dardu Nicolăescu Plopșor et C. Rîșcuția et de Dr .A . Bolomey de guerriers d'origine irano-afghanne et d'animaux de l'Asie Antérieure.

Il est donc plus probable de mettre en rapport tous ces documents avec la marche ou la retraite de Darius I en Scythie .